

Beata Kostrubiec-Wojtachnio

TOWARZYSTWO NAUKOWE KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO

DOI: [HTTP://DX.DOI.ORG./10.15633/9788374389327.07](http://dx.doi.org/10.15633/9788374389327.07)

Koncepcja zadań w rozwoju religijnym małżonków w biegu ich życia. Próba określenia stadiów rozwojowych i osiągnięć rozwojowych

**Tasks in religious development of spouses in the course
of their lives. Developmental stages and developmental
achievements**

STRESZCZENIE

Podstawowym celem opracowania jest przedstawienie zadań rozwojowych w aspekcie rozwoju religijnego na poszczególnych etapach życia małżeńskiego i wskazanie na możliwość zaistnienia nowych jakości rozwojowych w biegu życia małżonków charakterystycznych dla danych etapów ich życia rodzinnego. Poniższe

opracowanie opiera się na kilku założeniach bazowych. Rozwój religijny rozumiany jest jako rozwój pozytywnej więzi z Bogiem (Walesa 2005), sama zaś religijność rozumiana jest personalistycznie (Zdybicka 1993). Idea zadań rozwojowych została zaczerpnięta z teorii Roberta Havighursta (1981) i opracowana na jednym z wymiarów czasu społecznego, tj. czasu wyznaczanego przez główne wydarzenia życiowe takie jak małżeństwo, ojcostwo, ale także przez główne wydarzenia życia religijnego takie jak sakrament małżeństwa, ojcostwo i wychowanie religijne swoich dzieci. Na danym etapie rozwoju religijnego pary małżeńskiej ważne będą do opisanie: (1) czynniki wyzwalające rozwój, (2) osiągnięcia rozwojowe oraz (3) możliwe do zaistnienia zagrożenia w rozwoju religijnym, (4) możliwe do zaistnienia kryzysy ponadnormatywne, bezpośrednio niezwiązane z danym stadium, ale często występujące i mogące mobilizować jednego lub oboje małżonków do rozwoju religijnego.

Słowa kluczowe: zadania w rozwoju religijnym małżonków; stadia rozwoju religijnego małżonków; osiągnięcia rozwojowe w rozwoju religijnym.

ABSTRACT

The main goal of the presented paper is to analyze developmental tasks in the aspect of religious development of married life as well as to indicate possible new developmental qualities occurring in the course of life of spouses, characteristic for particular stages of their family life. The following analysis is based on several basic assumptions. Religious development is understood as development of positive relationship with God (Walesa, 2005), while religiousness itself is understood personalistically (Zdybicka, 1993). The idea of developmental tasks was taken from the theory of Robert Havighurst (1981) and developed on one of the dimensions of social time, i.e. time determined by major life events such as marriage, parenthood, but also by major events of religious life, like religious education of children. At a given stage of religious development of a married couple, it is important to describe: (1) factors triggering development, (2) developmental achievements, (3) possible threats to religious development, (4) possible non-normative crises, not

directly related to a particular stage, but often occurring and capable of mobilizing one or both spouses to religious development.

Keywords: tasks in religious development of spouses; stages of religious development of spouses; developmental achievements in religious development.

Wstęp

Koncepcja zadań w rozwoju religijnym małżonków w biegu ich życia jest ważna z punktu widzenia zarówno rozwoju małżonków jako najmniejszego podsystemu rodzinnego, jak i rozwoju religijności człowieka jako osoby/jednostki. Próba określenia stadiów rozwojowych i osiągnięć rozwojowych wydaje się dodatkowo istotna z uwagi na określenie indywidualnych predyspozycji pojedynczej osoby dorosłej żyjącej w małżeństwie, jak i możliwości jej rozwoju w ramach diady małżeńskiej. Zadanie nie należy do prostych, ponieważ dotychczas nie było to przedmiotem rozważań zarówno teoretycznych, jak i badawczych. Wiele uznanych opracowań nie bierze pod uwagę zadań rozwoju religijnego człowieka jako jednostki, a także zadań rozwoju religijnego męża i żony (Pietrasiński, 1990; Przetacznik-Gierowska, 1996; Brzezińska, 2000; Trempała 2000), a jedynie szeroko rozumiany rozwój duchowy lub rozwój wartościowania. Dodatkową trudnością rozważań nad podjętym tematem jest nakładanie się dynamiki rozwoju religijnego pojedynczego człowieka na dynamikę rozwoju rodziny. Rozwój rodziny ma bowiem swoją specyfikę i układ czasowy, związany z realizacją poszczególnych etapów rozwojowych, jakie przechodzi rodzina jako system. Z drugiej strony, rodziny niezwykle różnią się między sobą, zarówno składem osobowym (rodziny z jednym dzieckiem, rodziny wielodzietne), układem ról rodzinnych, jak i sposobem oraz czasem realizacji zadań w rozwoju rodziny. W ramach określonej rodziny swoistą dynamikę rozwoju przeżywa także diada małżeńska, tj. najważniejszy podsystem. Relacja, jaką

tworzy dana para, czyli mąż i żona, przez swoje cechy, interakcje i wspólny rozwój stanowią o niepowtarzalności rodziny i jej indywidualnym rozwoju. Rozwój religijny małżonków odbywa się zawsze w diadzie, ale zawsze jest podmiotowo przypisany do męża lub żony. Zatem na dynamikę diady nakłada się dynamika rozwoju osobowego.

Cel niniejszego opracowania polega na zebraniu informacji, dotychczasowej literatury, istniejących (parcjalnych) wyników badań i obserwacji klinicznych. Istotne jest to, że badania nad osobami młodymi często dotyczą osób niezamężnych lub niezonatych, ale już badania nad religijnością osób dorosłych, świeckich muszą w dużej mierze dotyczyć osób żyjących na co dzień w małżeństwach. Dane te mogą także dotyczyć osób zaangażowanych religijnie i mogących żyć w życiu konsekrowanym. Opracowanie ma charakter eksploracyjny i czerpie swoje inspiracje z następujących danych: systemowa teoria rodziny, teoria stadiów rozwojowych rodziny wg różnych autorów (opis zadań i zagrożeń rozwojowych), teoria kryzysów normatywnych w życiu rodziny, badania nad rodziną, koncepcja rozwoju religijnego człowieka Czesława Walesy (2005, 2009, 2012). Inspiracją była także teoria zadań rozwojowych Roberta Havighursta (1981), wskazująca na wartość wypełniania określonych zadań rozwojowych na poszczególnych etapach zmian jednostki w biegu życia. Opracowanie stara się brać pod uwagę także indywidualne cechy małżonków oraz ponadnormatywne wydarzenia w rozwoju religijnym męża lub żony, a także przeprowadzone badania na ten temat. Koncepcja wymaga weryfikacji empirycznej, która już jest rozpoczęta, ale z uwagi na jej wielowątkowy i złożony charakter nie została jeszcze ukończona.

Podstawowe założenia koncepcji zadań rozwojowych religijności małżonków

Podstawowym celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zadań rozwojowych w aspekcie rozwoju religijnego na poszczególnych etapach życia małżeńskiego i wskazanie na możliwość powstania osiągnięć rozwojowych, rozumianych jako swoiste wartości lub nowe jakości rozwojowe w biegu życia małżonków, charakterystycznych dla danych etapów ich życia rodzinnego. Poniższe opracowanie opiera się na kilku założeniach bazowych. Idea zadań rozwojowych w rozwoju religijności czerpie swoją inspirację z koncepcji zadań rozwojowych Roberta Havighursta (1981) i podobnie jak ona zakłada, że zadania wynikają ze społecznych oczekiwań, określonych dla danego wieku małżonków. Kolejność występowania zadań jest określona chronologią zdarzeń w życiu małżeńskim i rodzinnym, charakterystycznych na danym etapie życia. Dlatego najpierw występuje zrodzenie dzieci, a potem ich religijne wychowanie. Fakt występowania określonych zadań wiąże się z pojęciem okresu sensytywnego. Oznacza on wystąpienie swoistej wrażliwości na specyficzne formy doświadczenia religijnego i możliwość wystąpienia dynamicznego rozwoju bez dodatkowego zaangażowania z zewnątrz. Podobnie jak Havighurst przyjmuje się, że każdy człowiek sam, indywidualnie musi zmierzyć się z zadaniem, a w przypadku obecnego rozważania – z zadaniem religijnym. Z kolei odrzucenie zadania wiąże się z odrzuceniem i określoną formą nieakceptacji społecznej oraz poczuciem osobistej przegranej. Niewykonanie zadania może antycypować następowanie trudności w rozwoju religijnym. Do pewnego stopnia pokonywanie zadań rozwojowych jest indywidualne. Dotyczy to z pewnością wielu cech, ale zwłaszcza tempa i jakości wykonywania zadań. W stosunku do zadań ogólnorozwojowych sam Havighurst uważa, że oprócz zadań związanych z wymaganiami biologii czy też społeczeństwa i kultury, zadania rozwojowe mogą dotyczyć preferowanych wartości i aspiracji

także w wymiarze duchowym. Stanowi to wyraźny czynnik indywidualizacji rozwoju człowieka i w niniejszym opracowaniu podjęto próbę uszczegółowienia tego rozwoju.

Rozwój religijny rozumiany jest jako rozwój pozytywnej więzi z Bogiem (Walesa, 2005), sama zaś religijność rozumiana jest personalistycznie (Zdybicka, 1993). Możliwe jest inne podejście do zjawiska religijności (Król, 1999; Grom, 2009; Pergament, Exline, Jones 2013) zwracające uwagę na funkcjonalny aspekt religijności. W obecnym opracowaniu uwzględniono religijność rozumianą jako więź osoby wierzącej z osobą transcendentną. Psychologicznie przedmiotem poznania jest to, co od strony osoby ludzkiej można określić jako więź religijna, czyli uczucia, wiedza (rozumiana także jako myśli, ustosunkowania poznawcze) oraz zachowania i tendencje do zachowań, jakie osoba ludzka przejawia w związku z więzią z osobą transcendentną. Religijność opisywana w niniejszym tekście jest religijnością określonej konfesji. W obecnym opracowaniu przedstawiona jest próba określenia zadań w rozwoju religijnym małżonków wyznania rzymskokatolickiego, którzy rozwijają się przez pryzmat sakramentu małżeństwa.

Psychologowi jako badaczowi dostępna jest subiektywna relacja osoby o więzi między badanym a Bogiem, oparta na autorefleksji i introspekcji. Opisywanie doświadczania tej więzi jest zatem swoistą funkcją wglądu, samoświadomości i samoopisu (Król, 1999; 2004; Walesa, 2003; 2005; 2012; Kostrubiec-Wojtachnio, 2012). Rozwój religijny małżonków można rozpatrywać, biorąc pod uwagę zarówno indywidualny bieg życia religijnego każdego z małżonków oraz to, co jest dla nich wspólne. Ważne dla rozważań o rozwoju religijnym jest także wsparcie i modelowanie rodzin pochodzenia. Rodzice młodych dorosłych małżonków modyfikują zachowania, wybory i emocje rozwijających się osób przez osobisty przykład, werbalne świadectwo, uczestniczenie w ich wyborze religijnym, przez obecność

na ślubie kościelnym, podczas chrzcin dzieci lub na uroczystościach pierwszej komunii św. wnuków.

Ważnym elementem opracowania zadań rozwojowych rozwoju religijnego małżonków jest teoria rozwoju religijnego Czesława Waleśy (2005) określana przez Elżbietę Rydz (2014) jako teoria poznawczo-rozwojowa integralnego rozwoju religijności. Zakłada ona, że człowiek rozwija się stopniowo, zgodnie z dynamiką rozwoju poznawczego. Teoria zakłada istnienie następujących po sobie stadiów rozwoju religijności: religijność dzieci, dzielona na (1) okres zachowań quasi-religijnych oraz pierwszych przejawów religijności, (2) okres religijności magicznej, (3) okres religijności autorytarno-moralnej, oraz religijność osób dorosłych, rozumiana jako (4) okres religijności autonomicznej, (5) religijności autentycznej, (6) religijność człowieka w wieku średnim, (7) okres religijności człowieka starzejącego się. W strukturze dynamizmu rodziny małżonkowie to osoby od okresu (4) do (7). Sami zaś małżonkowie jako rodzice towarzyszą swoim dzieciom, które są na etapach rozwoju religijności od (1) do ostatnich etapów rozwoju religijności. W sposób najbardziej widoczny rodzice towarzyszą dzieciom do okresu dorosłości, czyli na etapach od (1) do (3).

W rozważaniach nad rozwojem religijnym małżonków nie da się nie zauważyć potrzeby bieżącej modyfikacji postaw religijnych, jakiej dokonują małżonkowie odpowiednio do zadań życia rodzinnego. Poglądy, praktyki religijne i inne aspekty życia religijnego każdego z małżonków na bieżąco są modyfikowane w strukturze życia codziennego. Codzienne zadania, stan zdrowia i opieka nad dziećmi – weryfikują możliwości zaspokajania potrzeb religijnych w biegu życia. Potrzeba np. pielgrzymowania może zostać zmodyfikowana przez bieżący stan finansowy lub zdrowotny rodziny. Pragnienie zaś długich medytacyjnych czuwań – przez potrzebę sprawowania opieki nad dziećmi, zmęczenie codziennymi obowiązkami domowymi lub wymaganiami w pracy zawodowej. Ostatecznie rzeczywiste zaangażowanie religijne i wynikający z niego rozwój religijny

jest modyfikowany wieloma czynnikami rodzinnymi, zawodowymi i społecznymi. Sama religijność może być także w funkcji więzi osobowych (Ryś, 1993; Tryjarska, 2010; Uchnast, 2002; Rydz 2012). Osoby przywiązujące większą wagę do relacji interpersonalnych będą także bardziej uwrażliwione na relacje religijne.

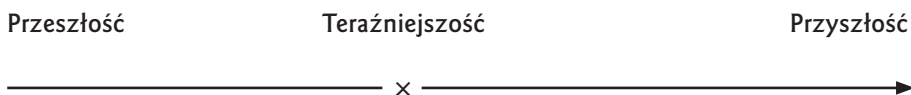
Niniejszemu opracowaniu towarzyszy jeszcze kilka innych podstawowych założeń. Po pierwsze rodzina zawsze żyje w obrębie czasu. Czas jest swoistym regulatorem przemian w rodzinie i w małżeństwie. Daną osobę w jej rozwoju religijnym oraz jej rodzinę spotykamy zawsze w czasie. Ma on charakter dynamizujący lub spowalniający zmiany w rodzinie. Rodzina tworzy się w czasie. Tworzy się przez pokolenia, które przychodzą na świat i odchodzą. Te zmiany, jak: rodzenie się nowych członków oraz odchodzenie starszych pokoleń – zawsze są udziałem życia rodzinnego. Rodzina towarzyszy narodzinom nowych członków oraz odchodzeniu, umieraniu najstarszych członków rodziny. Bezpośrednio jest to udziałem małżonków – to oni dają życie nowemu pokoleniu i towarzyszą w chorobach, w starzeniu się i przygotowaniu do śmierci swoich rodziców. Wymiar temporalny rodziny przejawia się w tym, że rodzina daje życie pokoleniom, ale przeżywa, organizuje się wokół własnego czasu wyznaczanego przez dany etap rozwojowy. Bernice Neugarten (1986, 1996) uważa, że cykl życia rodziny można opisać na trzech wymiarach:

- wymiar czasu historycznego – obejmuje epokę, w której żyje dana rodzina; ważny jest rys historyczny i religijność epoki; obejmuje epokę, w której żyjemy; obecnie można określić to jako czas po SW II lub jako czasy papieża Franciszka (były epoki, kiedy w kulturze religijnej dominowały pietyzm lub jansenizm, lub franciszkańska radość itp.);
- wymiar czasu chronologicznego – jest to upływ życia danego członka tej rodziny – jest to upływ życia małżonków (zarówno subiektywny, jak i obiektywny, np. etap wieku, jaki w danym czasie życia rodziny ma mąż, żona);

- wymiar czasu społecznego – czas wyznaczony przez główne wydarzenia życiowe takie jak małżeństwo, ojcostwo, ale także przez główne wydarzenia życia religijnego, takie jak sakrament małżeństwa, ojcostwo i wychowanie religijne swoich dzieci.

Wymiar temporalny rodziny to historia jej życia usytuowana w pokoleniowym, ale i historycznym wymiarze jej wydarzeń. Rodzina zawsze jest zakorzeniona jednocześnie w trzech wymiarach. Ilustruje to rycina 1.

Ryc. 1. Rodzina zakorzeniona jest zawsze w trzech wymiarach czasowych (opracowanie własne)

Niepowtarzalność rozwoju religijnego małżonków i unikatowość rozwoju rodziny pozwala jej kształtować wyjątkową i indywidualną historię wspólnego rozwoju religijnego pary. Chronologia wydarzeń w rodzinie pozwala jej zachować własną tożsamość, a przekaz pamięci o tylko im znanej wewnętrznej historii, czasem pełnej czułości, czasem tajemnic – stanowi o indywidualnym rysie tej konkretnej rodziny. Każdy z tych trzech wymiarów można uważać za ważny z punktu widzenia koncepcji zadań rozwojowych małżonków. Na religijność małżonków w sposób oczywisty ma wpływ to, jaki wymiar czasu historycznego przeżywa dana osoba, ale także wiek tej osoby oraz rola i etap życiowy, jaki pełni w rodzinie – młoda mama lub wdowa z konieczności faktów życiowych oraz przypisanych jej funkcji rodzinnych mają odmienne możliwości rozwoju religijnego w swoim życiu.

Ważne jest to, aby brać pod uwagę także inne rodzaje czasu w rozwoju życia religijnego małżonków towarzyszące rozwojowi życia rodzinnego – jak

kairos i *fulguratio*. Czas *kairos* (gr. Καῖρός – moment) jest w rozumieniu życia religijnego czasem szczególnym, w którym coś się może wydarzyć w naturze życia religijnego. Dla jednych może być to czas rekolekcji, pielgrzymki, jakiegoś szczególnego kazania lub czuwania, rozmyślenia, kiedy w indywidualnym odczuciu osoby dochodzi do jakby zagęszczenia przeżyć, zdarzeń, przemyśleń religijnych, efektem czego są nowe osiągnięcia rozwojowe, nowy sposób przeżywania świata w podejściu religijnym. Dana osiągnięta w rozwoju wartość nie miałaby szansy na zaistnienie, gdyby nie uczestnictwo w danym przełomowym zdarzeniu religijnym.

Czas *fulguratio* (łac. błyskanie) należy rozumieć jako „nagle widzenie” lub „ośnienie”. W rozwoju religijnym małżonków może się okazać, że coś, nad czym pracowali, dokonywali wysiłku w osobistym rozwoju religijnym przez wiele miesięcy czy lat – osiągają w sposób nagły, w bardzo krótkim czasie. Wiedza czy świadomość stanowi odtąd, po tej krótkiej chwili religijnego poznania, stałe wyposażenie rozwojowe danej osoby. Może to dotyczyć jakiegoś przymiotu Boga (np. miłości czy miłosierdzia), jakiegoś etapu w życiu religijnym (etap winy i pojednania) lub rozumienia jakiegoś zdarzenia w nowym aspekcie religijnym. Np. znana jest mi relacja rodziny, kiedy to matka, która do tej pory nie mogła się pogodzić ze zbyt nagłą śmiercią dziecka (zaraz po jego urodzeniu), uspokojona modlitwą na jego grobie może nagle doznać religijnego poznania, że dziecko jest w niebie i jest tam szczęśliwe, co pomaga jej przeżyć odpowiednio i zakończyć żałobę po stracie dziecka. Małżonkowie nigdy dotychczas nie oczekiwali i nie przypuszczali, że może się tak zdarzyć, cieszyć się ze swojego nowego rozumienia zdarzenia, a jednocześnie cieszyć się z „osobistego” świętego dla tej rodziny w niebie. Zdarzenia w rozwoju religijnym przebiegające w czasie rozumianym jako *fulguratio* mogą nadawać indywidualnemu rozwojowi cechy dynamiczne. Mogą przyczyniać się do przyspieszenia tegoż rozwoju przez nagłe osiągnięcie tego rozumienia albo przyspieszać osiągnięcie kolejnej jakości w rozwoju religijnym.

Małżonkowie pełnią różne role w życiu swojej rodziny. Doświadczają motywującej roli kryzysów normatywnych, to jest takich, które spotykają większość par na danym etapie rozwoju. Te kryzysy są powszechnym zjawiskiem, ale także pełnią rolę motywatora rozwoju tak dla samych małżonków, jak i rodziny jako całości. Warto jednak zauważyć, że rodzinę spotykają także inne wydarzenia, bardzo indywidualne, jak i nieoczekiwane. Rodzina doświadcza wówczas kryzysów pozanormatywnych (np. migracji, utraty pracy, kryzysów interpersonalnych). One także mogą mieć silny wpływ na życie rodziny i przebieg jej indywidualnej trajektorii życia religijnego.

Typologia chronologicznych etapów rozwoju rodziny

Dla stworzenia typologii etapów rozwoju rodziny posłużono się inspiracją zaczerpniętą z różnych typologii (de Barbaro, 1999). Cykl życia rodzinnego według Evellyn M. Duvall przedstawia siedem faz życia rodzinnego:

I faza: para małżeńska (bez dzieci) – ok. dwa lata;

II faza: para z małym dzieckiem (od urodzenia do 30 miesiąca życia pierwszego dziecka);

III faza: rodziny z dzieckiem (dziećmi) w okresie przedszkolnym (między 30 miesiącem życia a 6 rokiem życia pierwszego dziecka);

IV faza: rodziny z dzieckiem (dziećmi) w okresie szkolnym (najstarsze dziecko między 6 a 13 rokiem życia);

V faza: rodziny z nastolatkami (między 13 a 21 rokiem życia pierwszego dziecka);

VI faza: rodziny z dziećmi opuszczającymi dom (od pierwszego do ostatniego dziecka opuszczającego dom);

VII faza: rodzice w wieku średnim („puste gniazdo”, wycofanie się z aktywności, przejście na emeryturę);

VIII faza: starzenie się członków rodziny (odejście, śmierć obydwu małżonków).

Nieco inną typologię przyjmuje Jay Haley (1973):

I faza: narzeczeństwo (randkowanie),

II faza: wczesne małżeństwo (partnerstwo prawnie usankcjonowane)

III faza: narodziny dziecka,

IV faza: średnia faza małżeńska (rodzina z dziećmi w wieku szkolnym),

V faza: rodzice oddzieleni od dzieci („puste gniazdo”),

VI faza: emerytura i starość.

Przyjęte w niniejszej pracy nad rozważaniem zadań w rozwoju religijnym małżonków etapy życia rodzinnego to:

0. narzeczeństwo

I. małżeństwo bez dzieci,

II. małżeństwo z małymi dziećmi,

III. średnia faza małżeństwa,

IV. rodzice oddzieleni od dzieci (tzw. faza pustego gniazda),

V. emerytura i starość małżonków.

Koncepcja zadań w rozwoju religijnym małżonków w biegu życia

Ostatecznie dla zobrazowania pełni rozważań nad zadaniami rozwojowymi w życiu religijnym małżonków ważnym i przydatnym kontekstem okazał się opis rozwoju religijnego małżonków w czterech aspektach. Na danym etapie rozwoju religijnego pary małżeńskiej ważne będą do opisanie: (1) czynniki wyzwalające rozwój, (2) osiągnięcia rozwojowe oraz (3) możliwe do zaistnienia zagrożenia w rozwoju religijnym, (4) możliwe do zaistnienia

kryzysy ponadnormatywne, bezpośrednio niezwiązane z danym stadium, ale często występujące i mogące mobilizować jednego lub oboje małżonków do rozwoju religijnego. Dla całości rozważań możliwe są jeszcze inne analizy jak: różnice międzypłciowe (por. Piątek, 2008) w realizacji zadań, jednak tematyka tego zagadnienia jest tak obszerna, że powinna stanowić osobne opracowania, zaś próba określenia zadań w rozwoju religijnym małżonków koncentruje się na zadaniach pary (diady) małżeńskiej. Zostaną one poruszone, o ile staną się ważne dla danego etapu.

I. Zadania rozwoju religijnego w stadium „narzeczeństwo” – etap przygotowań do małżeństwa

Narzeczeństwo jest jakby fazą zerową, ponieważ stanowi prehistorię małżeństwa (Kostrubiec, 2008), stanowi niezwykle ważny psychoprofilaktyczny aspekt rozwoju w życiu małżonków. Poszczególne małżeństwa różnią się długością trwania tej fazy (od kilku tygodni do kilku lat), jakością więzi, poziomem komunikacji i zadowolenia i sposobem przygotowania do sakramentu małżeństwa (Braun-Gałkowska, 1985; 2009).

(1) Czynniki wyzwalające rozwój religijny na tym etapie to przede wszystkim:

religijność indywidualna narzeczonego i narzeczonej,
religijność rodzin i otoczenia społecznego,
uczestnictwo w ruchach i wspólnotach religijnych.

(2) Z a d a n i a, jakie stoją przed narzeczonymi, to modlitwa o dobry wybór współmałżonka, modlitwa o dobre narzeczeństwo; przed małżeństwem – o wybór współmałżonka w kluczu religijnym (przeznaczenie, wola Boża...). Etap narzeczeństwa ma na celu naukę komunikacji interpersonalnej w diadzie narzeczeńskiej, ale także naukę komunikacji na tematy

religijne w tym naukę wspólnej modlitwy, nawiązanie więzi religijnej (ze wspólnotą wyznawców, czyli z narzeczonym/narzeczoną). Zadaniem jest także szeroko rozumiany rozwój ku wartościom i ich realizacja w życiu codziennym (Czerwińska-Jasiewicz, 2005).

(3) **Z a g r o ż e n i a**, jakie mogą napotkać narzeczeni, to brak odpowiedniego poznania się w sferze rozwoju religijnego (wg badań tylko 5 proc. narzeczonych rozmawia o swojej religijności, por. Braun-Gałkowska, 1985), ustalenie nieefektywnej komunikacji i relacji modlitewnych, a także wejście w zadania fazy II (np. rozpoczęcie współżycia seksualnego zarezerwowanego tylko dla małżonków). Możliwym do powstania zagrożeniem jest nieharmonijny rozwój narzeczonych w dziedzinie religijności, pojawianie się dużych różnic międzyplciowych w sposobach przeżywania i wyrażania religijności, a także możliwe do zaistnienia kryzysy ponadnormatywne, takie jak utrata zdrowia czy pracy jednego z narzeczonych.

(4) **M o ż l i w e d o z a i s t n i e n i a k r y z y s y p o n a d n o r m a t y w n e** wynikają ze zdarzeń losowych, jak choroba czy wypadek, a nawet nieoczekiwana śmierć narzeczonej czy narzeczonego. Każde z tych wydarzeń jest źródłem treści psychicznych (emocji, myśli, wniosków, tendencji do zachowań) do zaistnienia silnych przeżyć, przemyśleń i inspiracji do rozwoju – także religijnego. Pytania skierowane do Boga o sens trudnych wydarzeń są intensywną inspiracją rozwoju religijnego. Znana jest mi historia, kiedy to młody mężczyzna zakochał się w poważnie chorej dziewczynie, która miała duże trudnienia w funkcjonowaniu (poruszaniu się); groziło jej, że nigdy nie zostanie mamą. Mimo to zaręczyli się. Jeszcze na etapie narzeczeństwa mężczyzna miał bardzo poważny wypadek komunikacyjny. Jego efektem była długa hospitalizacja i utrata możliwości samodzielnego chodzenia, z perspektywą poruszania się na wózku. Narzeczeni pobrali się mimo to, a narzeczona już jako żona podjęła się ryzykownej i kosztownej operacji, tak aby jako osoba samodzielnie, chociaż z trudem poruszająca się, mogła uzyskać lepszą sprawność i opiekować się swoim młodym, ale

niepełnosprawnym mężem. Tego typu zdarzenia zalicza się do kryzysów ponadnormatywnych.

Różnice międzypłciowe narzeczonej i narzeczonego wynikają ze sposobu ujawniania się religijności młodych dorosłych mężczyzn i kobiet. Narzeczone kładą większy nacisk na przeżywanie relacji społecznych w aspekcie religijnym, stąd w samym ślubie ważna jest dla nich obecność osób (kapłan, bliscy, goście, przyjaciele), oprawa sakramentu małżeństwa (np. piękno ubrań, wystrój kościoła, kwiaty itp.). Panowie jako narzeczeni bardziej koncentrują się na sakramencie jako zadaniu. Podchodzą do sakramentu jako daru, ale też swoistego zadania.

2. Zadania rozwoju religijnego małżonków w fazie „małżeństwo bez dzieci”

Jako czynniki wyzwalające rozwój religijny małżonków (1) należy uznać owocne przeżycie ślubu jako sakramentu, jasne widzenie zadań rozwoju religijnego dla poszczególnych osób (wspólnych i indywidualnych) oraz realizację radości z osiągniętego etapu w kluczu realizacji Bożego planu na ich życie.

(2) Zadaniami tego etapu są: budowanie więzi małżeńskiej jako więzi religijnej, tworzenie istoty małżeństwa – relacji małżeńskiej, fundamentu rodziny. Istotna jest także nauka porozumienia seksualnego, także rozumianego jako wyróżnik tej relacji od wszystkich innych relacji – właśnie w aspekcie religijnym. Wielu małżonków mówi o rozpoczęciu współżycia religijnego jako daru od Boga i w tym aspekcie pojawiają się uczucia radości i wdzięczności kierowane do Boga. Ma ono szczególne znaczenie dla poczucia spełnienia i subiektywnej realizacji zadowolenia ze związku (Muchelli, 1980). Niezwykle ważne jest także ustalenie granic z rodzinami pochodzenia w kluczu sakramentu małżeństwa. Z uwagi na zawarte małżeństwo młodzi

małżonkowie starają się ustalić dobre i właściwe granice z rodzinami pochodzenia. Najczęściej wiąże się to z wyprowadzeniem się od rodziców, z zamieszkaniem we własnym domu (czasami tylko wynajętym), ale mającym na celu zaznaczenie granic w nowej dwuosobowej rodzinie. Kolejnym zadaniem jest dokonanie nowego podziału obowiązków uwzględniających wymiar religijny. Podejmowanie zadań w nowym systemie rodzinnym może mieć ważne podłoże religijne. W końcu – na tym etapie małżeństwa zadaniem rozwoju religijnego jest przygotowanie do rodzicielstwa i modlitwa o potomstwo.

(3) Zagrożeniem życia religijnego małżonków może być brak więzi religijnej małżonków, objawiającej się takimi zachowaniami, jak: wspólna modlitwa, wspólne świętowanie, rozmowy na tematy religijne. Trudnością rozwoju religijnego mogą być także niewłaściwe granice (wewnętrzne, zewnętrzne) zagrażające istocie relacji małżeńskiej. Może być to spowodowane brakiem zakończenia procesu separacji od rodziny pochodzenia jednego z małżonków (lub obojga). Odejście od rodziców (fizyczne i psychiczne) jest jednym z warunków udanego życia osobistego oraz religijnego małżonków. Wreszcie dużą trudnością i zagrożeniem rozwoju religijnego jest brak rozwoju religijnego jednego lub obojga małżonków. Może się to objawiać zaprzestaniem wysiłków religijnych i praktyk religijnych jednego lub obojga małżonków i swoistym procesem dekonwersji (Nowosielski, Bartczak, 2015).

(4) Możliwe do zaistnienia kryzysy ponadnormatywne może wyzwolić zbyt szybka separacja małżonków, np. z powodu pracy zarobkowej, konieczności własnego szkolenia czy opieki nad starzejącymi się rodzicami. Religijna więź z Bogiem może utrzymywać samo małżeństwo (stwierdzenie małżonków „przysięgaliśmy przed Bogiem, że się nie rozstanjemy”), ale sama relacja między małżonkami może doznać uszczerbku z uwagi na brak bliskości małżonków. W efekcie gubi się też wspólny wymiar rozwoju religijnego, a każdy z małżonków rozwija się indywidualnie, bez

udziału drugiego lub przy minimalnym wkładzie. Może skutkować to nawet zaprzestaniem rozwoju jednego z małżonków, jeśli jego więź religijna była osłabiona.

3. Zadania rozwoju religijnego małżonków w fazie „małżeństwo z małymi dziećmi”

Etap ten trwa w zróżnicowanym odcinku czasu od przyjścia na świat pierwszego dziecka do przyjścia na świat ostatniego dziecka. Czynnikiem wyzwalającym rozwój religijny (1) jest przeżycie narodzin dziecka jako daru Boga. Z relacji mężatek wynika, że sam moment porodu jest często momentem wielkiej aktywności modlitewnej i źródłem przeżycia religijnego. Narodziny dziecka są jednym z przeżyć granicznych, dlatego stanowią motywację do modlitwy i powierzenia życia swojego i dziecka, a także życia całej rodziny Bogu. Rozwój religijny wyzwała także jasne widzenie zadań rozwoju religijnego osób wspólnych i indywidualnych w rodzicielstwie, realizowanym jako macierzyństwo i ojcostwo.

(2) Zadaniami rozwoju religijnego małżonków są zrodzenie dzieci, opieka nad nimi i ich wychowanie. Rodzice odczytują swoje zadania jako współpracownicy Boga w kreowaniu nowego pokolenia. Religijnie odkrywają wzajemną troskę i rozwój swojej rodziny jako służbę drugiemu. Pojawia się nowy podział obowiązków, rozumiany jako nauka miłości. Jednym z ważnych wyzwań jest przygotowanie się i przeżycie sakramentu chrztu św. swojego dziecka. Jest to także moment zainicjowania narodzin nowych ról społecznych, jak matka chrzestna, ojciec chrzestny. Małżonkowie dokonują wyboru tych osób, oczekują na dzień świętowania i przygotowują ten dzień jako ważne wydarzenie religijne. Uczestniczą w katechezie dla rodziców i rodziców chrzestnych, ale także przygotowują mszę św. Samo uczestnictwo we mszy św. związanej z chrztem św. własnego

dziecka jest wzmocnieniem więzi religijnej z Bogiem. Małżonkowie często rozróżniają etap życia rodziny „przed chrztem” – „po chrzcie”. Przez uczestnictwo małżonków w nowym etapie życia ich dzieci doznają także wielu impulsów do rozwoju religijnego, jak: modlitwa o dobre przygotowanie do chrztu, o dobre przeżycie chrztu, o dobre spotkanie rodzinne (w miłości i w zgodzie), o dobre wychowanie religijne dziecka, wreszcie modlitwa za dziecko, o dobry rozwój religijny nowego członka rodziny. W życiu religijnym nowej rodziny pojawia się wątek rozwoju religijnego ich dzieci jako nowego, autonomicznego zadania, ale też zadania zależnego od rozwoju religijnego rodziców.

(3) Zagrożeniem, jakie niesie dla rozwoju religijnego małżonków ten etap, jest brak rozwoju rodziny (m.in. bezdzietność), doprowadzający niekiedy do kryzysu wiary. To samo zagrożenie jest lub może być przyczyną rozwoju religijnego przez odkrycie bezdzietności jako zadania. Istnieje religijne Stowarzyszenie Wspierania dla Małżeństw Bezpłodnych „Abraham i Sara”, które gromadzi młode pary małżonków niemających potomstwa właśnie w kluczu religijnym, dając im nadzieję na wsparcie w rozwoju religijnym i religijne wyjaśnienie trudnej sytuacji w oczekiwaniu na upragnione potomstwo.

Zagrożeniem rodziny jest pierwszy kryzys rodziny spowodowany nową dynamiką systemu rodzinnego. Kiedy pojawia się nowy członek rodziny, pojawia się także kryzys wiary jako trudność w podziale obowiązków małżeńskich, rodzicielskich oraz konieczność pogodzenia nowych zadań z rozwojem zawodowym. Na tym etapie pojawia się pierwszy wyż rozwodowy. Oczywiście statystyki są liczbą rozpadu ślubów cywilnych, ale w jakiś sposób przedstawiają one także wątpliwości religijne i rzeczywiste zwątpienie w religijny sens małżeństwa. Zagrożeniem religijnego rozwoju małżonków jest także trudność w zmianie roli – nieprzystosowanie do nowej roli, brak religijnych motywacji. Może objawiać się to trudnością w ofiarowaniu siebie jako osoby pochłoniętej misją... Mogą się pojawić utrudnienia

w pełnieniu roli ojca. Niewłaściwe rozumienie odpowiedzialności za rodzinę może objawiać się np. brakiem czasu na osobisty rozwój religijny lub rozwój religijny wraz ze współmałżonkiem, współmałżonką. Inną trudnością jest nieprzystosowanie się do nowej do rodziny, zapomnienie, że jest to droga Boża, droga przewidziana od Boga. Może pojawić się ucieczka do rodziny pochodzenia, powrót do poprzedniej roli, rezygnacja z rozwoju religijnego lub poszukiwanie rozumienia swoich trudności w kluczu rozumienia religijnego. Kolejną trudnością jest także przeciążenie rolą rodzicielską w nowej rodzinie z powodu braku wsparcia w pokoleniu dziadków, a to z kolei przynosi trudności społeczne i religijne.

(4) Możliwe do zaistnienia kryzysy ponadnormatywne to przede wszystkim wczesna utrata dziecka (wady urodzeniowe, śmierć łóżeczkowa, nieszczęśliwy wypadek). Zranione rodzicielstwo, niespełnione w najwcześniejszej fazie daje mnóstwo pytań egzystencjalnych i religijnych. Jeszcze większą trudnością bywają niepowodzenia prokreacyjne (Kornas-Biela, 1991; 2002), które nasuwają małżonkom różne koncepcje związane z religijnym sensem zdarzenia. Brak dziecka, pusta kołyska są źródłem wielu cierpień, a wiele z tych dylematów daje się ukoić tylko w świetle intensywnego rozwoju religijnego małżonków. Przyczyną trudności może być także urodzenie chorego dziecka, reakcja personelu medycznego, a także reakcja otoczenia. Niepełnosprawność dziecka i trudności wychowawcze często są przyczyną kryzysów osobistych (interpersonalnych, w tym religijnych), a także małżeńskich (Braun-Gałkowska, 1992).

Różnice międzypłciowe wynikają po raz kolejny z różnic indywidualnych męża/żony i odmiennego realizowania zadań małżeńskich na tym etapie. Młode żony bardzo biologicznie, cieleśnie zaangażowane w rodzenie dzieci i samą ciążę – uważają je za rodzaj błogosławieństwa Boga, a zwłaszcza wtedy, gdy odczytują reakcje otoczenia męża, bliskich, osób z rodziny, przyjaciół jako pozytywne i życliwe. Mężowie często jako wyraz zaangażowania religijnego i odpowiedzialności za nowe dane od Boga życie

odczytują zewnętrzne przygotowanie do narodzin dziecka, remont pokoju dla dziecka, chodzenie z żoną na szkołę rodzenia czy czytanie literatury o przygotowaniach do porodu oraz o wychowaniu i pielęgnacji małych dzieci. Same narodziny dziecka, bez względu na fakt, czy są porodem rodzinnym czy też nie – są odczytywane jako przeżycie religijne (dziecko, dar od Boga, nowe stworzenie, przy którym Bóg dał im zaproszenie do współtworzenia). Znane są relacje młodych mam, które widzą, że sama ciąża jest powodem do modlitwy. Często także przebieg porodu, skojarzony z przeżyciami szczytowymi, egzystencjalnymi (czas *fulguratio*) jest przyczyną bardzo wyjątkowej i intensywnej modlitwy. Jedna z badanych powiedziała, że jej zdaniem nie jest możliwy udany poród bez modlitwy. Także dla mężczyzn – mężów poród ich dziecka jest intensyfikacją rozwoju religijnego. Skłania ich do zwiększonych wysiłków na rzecz religijnego rozwoju i wdzięczności Bogu za ofiarowane nowe życie w rodzinie.

4. Zadania rozwoju religijnego małżonków w fazie „średnia faza małżeństwa”

Faza ta trwa przez okres wychowania i nauczania dzieci aż do chwili ich odejścia z domu. Czynniki wyzwalające rozwój religijny małżonków (1) to stabilizacja rozwoju osobistego i religijnego. Oznacza ona codzienne podejmowanie zadań życia rodzinnego w kluczu powołania małżeńskiego, takich jak modlitwa ze współmałżonkiem, modlitwa codzienna oraz niedzielna, wspólne uczestnictwo we mszy św. Rozwój ten opiera się także na codziennej trosce, opiece nad dziećmi, wychowaniu religijnym i własnym rozwoju religijnym. Na tym etapie rodziny małżonkowie często angażują się w życie grup, wspólnot i ruchów religijnych. Dzięki takiemu uczestnictwu angażują się także w życie religijne swoich dzieci, przygotowując ich do sakramentów (sakrament pokuty i pojednania,

sakrament pierwszej komunii św., sakrament bierzmowania). Czynnikiem wyzwalającym rozwój religijny jest zadowolenie z całości życia, z pełnienia swojej roli i pełnienia woli Boga.

(2) Zadaniem rozwoju religijnego małżonków w fazie III jest wysiłek wkładany we własny rozwój religijny i akceptacja rozwoju współmałżonka. Jest to także trud wychowawczy, wkładany w rozwój religijny własnych dzieci. Małżonkowie widzą jako wyzwanie tego etapu dokonanie rozwoju religijnego i towarzyszenie swoim dzieciom w tych zdarzeniach religijnych. Jest to całokształt wysiłku małżonków oddawany na rzecz własnego rozwoju i wkomponowania weń rozwoju religijnego własnych dzieci (wspomniane już przygotowanie dzieci do sakramentu pojednania i pokuty, komunii św., sakramentu bierzmowania). W sensie socjologicznym jest to faza produkcyjna życia człowieka. W rozwoju religijnym ujawnia się ona przez swoistą „produktywność” zawodową, rodzinną, wychowawczą, ale też zaangażowanie społeczne, widziane jako produktywność w życiu parafii i rodziny. Często wysiłki polegające na próbach łączenia różnych elementów uczestnictwa w życiu rodzinnym, parafialnym i zawodowym mają swoje źródło w motywacji religijnej. Mąż lub żona widzą podejmowane przez siebie zadania (role zawodowe i społeczne) jako podejmowanie odpowiedzialności w różnych obszarach zadań, rozpoznawanych w duchu religijności jako nadane im przez Boga. Pomaga w tym małżonkom przeżywanie rytmu roku liturgicznego wraz z rodziną, przygotowania do różnych świąt religijnych, uczestniczenie w spotkaniach religijnych w innych rodzinach, a także religijne rozumienie świeckich wydarzeń, takich jak urodziny dziecka (okazja do okazania Bogu wdzięczności), imieniny (dziękowanie za swojego świętego patrona i przyjaciół, którzy pomagają świętować). Taką sposobnością może być zakup samochodu czy przeprowadzenie się do nowego domu, które także bywają okazją do zaproszenia kapłana do domu i poświęcenia obiektu, ale także do wspólnej modlitwy i poczęstunku.

(3) **Z a g r o ż e n i e** mogące towarzyszyć rozwojowi religijnemu na tym etapie to rutyna. Przyczyną może stać się powtarzalność zdarzeń religijnych, ich powierzchowne przeżywanie, spłycone przez zmęczenie, przyzwyczajenie. Spłyconie znaczenia może zachwiać dynamizmem rozwoju religijnego. Mogą się pojawić zmiany z wiekiem – usztywnienie swoich reakcji na religijność własną lub religijność współmałżonka lub druga skrajność – zbyt uelastycznienie. W tym drugim przypadku mogą się pojawiać zagrożenia rozwoju religijnego polegające na włączaniu zjawisk niebędących w nurcie ortodoksji, jak ezoteryka, zainteresowania innymi religiami i obrzędami, niebędącymi w ścisłym nurcie ortodoksji. Może się także zdarzyć nieutrzymanie właściwych granic w relacjach z rodzinami pochodzenia, polegające na zniweczeniu porządku sakramentalnego (oznaczającego, że mąż i żona są ważniejsi niż rodzice). W zdarzeniach życia rodziny mogą się pojawić problemy wychowawcze, osłabiające rozwój religijny. Charakterystycznym pytaniem jest pytanie skierowane do Boga „dlaczego ja?”. Ujawnia ono niepewność własnej motywacji życia religijnego w aspekcie trudnych zdarzeń (choroba dziecka, wypadek, trudności finansowe). Mogą się pojawić problemy komunikacyjne w diadzie małżeńskiej w postaci wątpliwości, „czy Bóg mnie naprawdę kocha, skoro dał mi takiego małżonka?”. Trudne mogą być także problemy wynikające z osłabienia komunikacji, nieznanie samego siebie, swoich potrzeb religijnych, sposobów przeżywania religijnego. Największą jednak trudnością może być przebiegający osobno rozwój religijny małżonków. Każde z nich może się np. angażować i rozwijać religijnie, ale bez poczucia jedności i swoistej wymiany dóbr rozwojowych w ramach diady. Każdy staje się wówczas swoistym „singlem religijnym”, podczas gdy małżeństwo zakłada życie w relacji do siebie nawzajem i w relacji do Boga. Zagrożeniem tego etapu jest przerzucanie zadań w religijnym wychowaniu potomstwa na wcześniejszą generację, czyli na dziadków.

(4) **M o ż l i w e d o z a i s t n i e n i a k r y z y s y p o n a d n o r m a t y w n e** to utrudnienia w wypełnianiu wychowawczej roli rodziców. Na tym

etapie wychowanie religijne wymaga obecności i zaangażowania obydwójga rodziców. Wychowanie religijne dzieci może nie być pełne, gdy jedno z małżonków nie może być aktywne z uwagi na chorobę, trwałą nieobecność (migracje zarobkowe, separacja czy rozwód), ale także z uwagi na osobiste trudności w osobistym przeżywaniu relacji z Bogiem.

5. Zadania rozwoju religijnego małżonków w fazie „rodzice oddzieleni od dzieci”

Faza ta może być także nazwana fazą „pustego gniazda”. Oznacza ona ten etap w życiu rodziny, który trwa od momentu, gdy ostatnie dziecko wyprowadza się z domu, aby żyć swoim dorosłym życiem. Zapoczątkowuje ją etap wyprowadzenia się pierwszego dziecka (jeśli małżonkowie mają kilkoro dzieci). Czynnikiem wyzwalającym rozwój religijny (1) to zakończenie roli generatywnej małżonków. Na tym etapie małżonkowie stawiają pytania o nowe zadania na dalszy etap życia. Zadają te pytania w kluczu religijnym i starają się uzyskać odpowiedzi także w kluczu religijnym. Ważnym czynnikiem wyzwalającym jest przygotowanie do roli rodziców w czasie celebracji uroczystości sakramentu małżeństwa ich dzieci. W czasie katechez dla narzeczonych w Archidiecezji Lubelskiej jedenasta katecheza przeznaczona jest dla rodziców narzeczonych (Braun-Gałkowska, 2009). Rodzice przychodzący na tę katechezę są właśnie w tej fazie życia rodzinnego i rozwoju religijnego. Relacjonują, że taka katecheza przygotowana przez Kościół pomaga im odpowiednio przygotować się na nowy etap życia. Przychodzą z własnymi dylematami i utwierdzają się w religijnym rozumieniu sakramentu małżeństwa, który za chwilę przyjmą ich dzieci. Właśnie takie przygotowanie jest dla nich źródłem rozwoju religijnego.

(2) Zadania rozwoju religijnego małżonków na tym etapie to zadania dla małżonków związane z procesem separacji, czyli oddzieleniem

się dzieci od pokolenia rodziców. Z zasady powinien to być proces wywołany przez obie strony. Religijne rozumienie tego zadania rozwojowego polega na pragnieniu, aby dorosłe dzieci mogły bez poczucia winy i zagrożenia założyć własną rodzinę, zaś dzieci dla założenia rodziny i związania się sakramentem małżeństwa powinny chcieć odejść z rodziny pochodzenia. Cały ten proces jest dla obu stron łatwiejszy, gdy wspomagany jest przez motywację religijną (Pan Bóg tak to przewidział i zapowiada już na pierwszych kartach Starego Testamentu: „Opuści człowiek ojca swego i matkę...”). Małżonkowie mogą sobie przypomnieć, że kiedyś także tego doświadczyli i nie żałują podjętej decyzji, ponieważ przyniosła ona im rozwój ich własnej rodziny. Taka religijna motywacja ułatwia małżonkom rozwój i pobudza dzieci do ich własnych zadań. Zadaniem jest zrozumienie powołania swoich własnych dzieci, które nie zawsze wybierają drogę, jaką rodzice sobie dla nich wymarzyli. Dzieci i ich wybory bywają dla rodziców wyraźnym punktem do zaangażowania w rozwój religijny. Zadaniem jest także stworzenie nowego systemu rodzinnego przez dzieci i ich współmałżonków i rozwijanie się w nowej roli jako teściowie, babcie, dziadkowie. W pewnym sensie można nazwać zadania rozwoju religijnego jako rozpoczęcie „nowego cyklu” życia kolejnej rodziny zgodnie z wolą Bożą. Przeprowadzenie na sobie samym procesu separacji często wspomagane jest motywami religijnymi. Zdanie z Księgi Rodzaju „opuści człowiek ojca swego i matkę” odczytywane jest nie jako wyzwanie dla samego siebie, ale już na nowym etapie, jako Boże wezwanie do udzielenia pomocy dla własnych dzieci, aby umiały tę czynność wykonać godnie i dla ich własnego dobra. Znam relację matki, która ucieszyła się, że po ślubie jej syna synowa zostawiła jedno spodnie syna w szafie, a zabrała resztę ubrań (po ślubie małżonkowie wyprowadzili się do nowego wynajętego mieszkania). Był to dla niej gest miłosierdzia, taki symbol, może nawet mały żart, pokazujący, że synowa rozumie ból matki, od której wyprowadza się jedyny syn. Mama, kiedy psychicznie była gotowa, sama tę część garderoby oddała młodej parze. Zachowała jednak w pamięci

ten gest jako zrozumienie dla jej osobistej trudności i była Bogu wdzięczna za jej dobrą synową.

Zadaniem tego etapu jest także wspieranie młodego małżeństwa w rozwoju religijnym i objęcie modlitwą rodzin pochodzenia współmałżonków swoich dorosłych dzieci. Religijność małżonków nie wygasa, nie zawęża się, ale poszerza się na tym etapie o nowych członków rodziny. Małżonkowie, rozwijając swoją religijność, angażują się nie tylko na rzecz własnych dzieci, ale przyjmują do kręgu swoich zainteresowań także nowe osoby, jak: rodzice synowej, zięcia, ich babcie, dziadków, rodzeństwo i inne spokrewnione osoby. Nie chodzi o proste zainteresowanie ich losami czy zdarzeniami, ale o rzeczywiste wzięcie pod religijną uwagę ich rozwoju religijnego, życia sakramentalnego czy obecności w modlitwach. Z relacji religijnych małżonków wynika, że jako szczególną swoją misję widzą siebie i swoje zaangażowanie w modlitwę i świadectwo wobec osób będących w kryzysie religijnym oraz osób w trudnościach życiowych. Ważne jest, że zaangażowanie (modlitwa czy realna pomoc) jest powodowane motywami religijnymi.

Zadaniem rozwoju religijnego małżonków jest pomoc swoim dorosłym dzieciom w wychowaniu religijnym ich własnych dzieci, czyli pomoc w wychowaniu religijnym wnuków. O ile najlepszy i najbardziej wiarygodny autentyczny przekaz jest to przekaz więzi religijnej między pokoleniem rodziców i ich dzieci, o tyle jest wiele świadectw, że przekaz religijności autentycznie może biec od pokolenia dziadków do wnuków. Chodzi czasami o rzeczywiste świadectwo życia małżonków, którzy mogą dialogować z wnukami, pokazywać im swoje własne sposoby dochodzenia do wiary w Boga oraz inspirować modlitwę. Dziadkowie, z uwagi na czas i pewną swobodę jego dysponowania oraz brak pośpiechu i swoiste „fizjologiczne spowolnienie” – często są lepszymi rozmówcami od zapracowanych i spieszących się rodziców, w atmosferze zaufania i refleksji padają ważne pytania ze strony młodego pokolenia i powstają ważne odpowiedzi ze strony

dziadków. Jest to istotny transgeneracyjny przekaz więzi i tradycji ważny dla trwałości religii i kultury.

(3) Trudności etapu pustego gniazda polegają na niedokoniczeniu procesu separacji zgodnie z wolą Boga. Czasami małżonkowie nie chcą podejmować się zadania oddzielenia się od swoich dzieci (ani zbyt łagodnie, ani zbyt drastycznie). Czasem dotyczy to tylko jednego z małżonków lub obojga małżonków. Mogą się pojawić konflikty wewnętrzne, dylematy związane z wyborem drogi życiowej dzieci, z wyborem współmałżonka przez dziecko. Małżonkom może towarzyszyć zwątpienie co do sensu własnej drogi życiowej, istnienia Bożej opieki nad rodziną, sensu sytuacji, kiedy nie są już dla swoich dzieci najważniejsi i zajęci rolami wychowawczymi. Etap ten sprzyja rozstaniom małżonków. Pojawia się statystycznie drugi wyż rozwodowy.

(4) Możliwe do zaistnienia kryzysy ponadnormatywne to podobnie jak wcześniej utrudnienia w dokonaniu procesu separacji i indywiduacji własnych dzieci, spowodowane chorobą czy śmiercią jednego z małżonków. Dzieci mogą wówczas zatrzymywać się w miejscu zamieszkania rodziców, kierując się potrzebą i chęcią opieki nad rodzicem osamotnionym czy rodzicem w potrzebie. Motywy rozwoju religijnego własnych dzieci napotykają w ten sposób przeszkody w rzeczywistej realizacji ich osobistego wyboru życia.

6. Zadania rozwoju religijnego małżonków w fazie „emerytura i starość małżonków”

(1) Czynniki wyzwalające rozwój religijny to czas zakończenia aktywności zawodowej, oznaczany przez początek nowego etapu. Czas emerytury jednego z małżonków, a z czasem obojga małżonków, powoduje, że kończą oni pewien etap swojego życia i żyją odmiennie. Małżonkowie

na tym etapie spędzają więcej czasu ze sobą, będąc już niezaangażowanymi w zadania wychowania swoich dzieci i wolnymi od zadań zawodowych. Ten etap nabiera przyspieszenia i wyrazistości w zakresie życia religijnego, także przez fakt starzenia się, chorób, a wreszcie zakończenia małżeństwa przez śmierć jednego z małżonków. Rozłączenia się, jakkolwiek w wymiarze emocjonalnego przeżywania są bolesne i niedające się przewidzieć w skutkach, to w wymiarze rozwoju religijnego dają wiele dynamizmu i powodują niezwykle wzrost. Choroby, starość i śmierć współmałżonka przez swoją nieuchronność i niezmiennność stają się niejako wyzwaniem egzystencjalnymi w rozwoju religijnym własnym, a wcześniej współmałżonka.

(2) **Zadania rozwoju religijnego małżonków** na tym etapie to przede wszystkim nauka bycia „znów razem”, także w kluczu religijnym. Ważna jest akceptacja etapu starzenia się jako woli Boga, godzenie się z upływającym czasem, z zakończonymi zadaniami życiowymi, jakimi są fizyczna prokreacja, wychowanie dzieci, siła i tężyzna fizyczna, a także zbliżającą się nieuchronnością końca życia. Zadanie tego etapu to procesy adaptacyjne do bycia starszym, zależnym, często akceptacja trudności fizycznych i ograniczeń wynikających z chorób. Najbardziej wyraźne zadanie to religijne przygotowanie do śmierci, zrozumienie, czym jest kres życia i dzielenie się z innymi tą mądrością i posiadanym wglądem w nowe widzenie spraw. Małżonkowie osiągnący pełnię rozwoju religijnego rozumieją zarówno siebie, jak i kres swojego życia jako spełnienie życia, podążanie z takim, jakie ono jest. Akceptują wszystko, co się wydarzyło w ich życiu indywidualnym i przez jakiś czas wspólnym, małżeńskim. Małżonkom spełnionym w życiu osobistym i religijnym podoba się wszystko – zakochanie, zamążpójście, ślub, oczekiwanie na dzieci, narodziny dzieci, ich wychowanie, a także dorastanie dzieci, założenie przez dzieci ich własnych rodzin (lub obranie innej samodzielnej, dorosłej drogi), a także odejście współmałżonka do Pana i wreszcie dojrzewanie w samotności. Małżonkowie dojrżeli religijnie potrafią o tym ze sobą rozmawiać i utwierdzać się w akceptacji

także tych wydarzeń życiowych, które były trudne, jak choroby w rodzinie, niezwykajne, nagłe wydarzenia czy kryzysy. Religijność doprowadza ich do mądrości, że bez tych trudnych wydarzeń nie mieliby możliwości osiągnięcia dobrego rozumienia faktów w kluczu religijnym (Oleś, 1992; 2011; Steuden 2012).

Zadaniem rozwoju religijnego małżonków owdowiałych jest często pomoc swoim dorosłym dzieciom w pokonywaniu trudności w duchu religijnym. Pomoc może polegać na rozmowie, dawaniu świadectwa albo na modlitwie za swoje dorosłe dzieci o wzmocnienie wiary, odzyskanie wiary lub o nawrócenie.

Inne zadanie może polegać na udzielaniu wsparcia swoim dzieciom w wychowaniu religijnym wnuków. Dojrzałe wspomaganie rodziców ma na celu nie wyręczanie ich, ale uzupełnianie wychowania religijnego o ważny generacyjny wymiar rodziny.

(4) Trudność, jaką może przynieść ten etap, to poczucie samotności egzystencjalnej, rozumianej jako pozbawienie kogoś niezwykle bliskiego i istotnego dla rozwoju samego siebie. Samotność w rozwoju religijnym, poczucie osamotnienia w poszukiwaniu Boga i prawdy o Nim, zwłaszcza wtedy, kiedy przychodzi owdowienie. Niezwykle dużą trudnością jest doświadczanie i przeżywanie opuszczenia w diadzie małżeńskiej. Sytuacja może być tym trudniejsza, im silniejsza więź łączyła małżonków. Może pojawić się niekorzystna zmiana w religijności jednego z małżonków dotycząca obrazu Boga, zawierająca się w pytaniu: „dlaczego ja zostałem, a moja żona odeszła?” (lub odwrotnie, „dlaczego ja zostałam, a mój mąż odszedł?”). Zagrożeniem religijności małżonków jest także bezczynność, brak religijnego zaangażowania. Ograniczenia fizyczne osób starszych czasem pociągają ograniczenia kontaktów ze wspólnotą osób wierzących. Może się pojawić brak perspektywy, swego rodzaju mielizna duchowa. Jeszcze kolejnym zagrożeniem jest egocentryzm religijny związany z zatrzymaniem się na wcześniejszym etapie rozwoju, podzielenie tylko własnej perspektywy

spostrzegania przeżyć duchowych o emocjonalnie negatywnym nacechowaniu. W związku z tym mogą się pojawić rozgoryczenia odczuwane wobec Boga z powodu osamotnienia, uczucie zawodu jako podsumowanie własnego życia, brak wdzięczności wobec Boga, poczucie niespełnienia jako podsumowanie życia, a na koniec uczucie nieprzyjaźni lub wrogości wobec Boga, któremu jak mówią niektórzy, „starość się nie udała”.

(5) *Możliwy do zaistnienia kryzys ponadnormatywny* to długi okres choroby współmałzonka czy wdowieństwa, skłaniający do życia samotnego, bez dynamiki wspólnego rozwoju. Może się okazać, że cała dynamika rozwoju religijnego żyjącego małżonka opierała się wyłącznie na religijności zmarłego współmałżonka. Brak wsparcia, istniejące problemy okresu starzenia się, zwątpienie religijne mogą ponownie być przyczyną wielu utrudnień w rozwoju religijnym. Wielu starszych małżonków powtarza „Panu Bogu starość się nie udała”, wyrażając w ten pośredni sposób swój ból, żal do Boga.

Różnice międzypłciowe wynikają po raz kolejny z różnic indywidualnych męża/ żony jako mężczyzny i kobiety. Na tym etapie rozwoju „starzenie się i starość” demograficznie zaznacza się większa liczba kobiet niż mężczyzn. Rozwój religijny starszych kobiet w późnym wieku senioralnym zatem częściej odbywa się indywidualnie, bez kontekstu diady małżeńskiej.

Podsumowanie

Osiągnięcia w rozwoju religijnym małżonków na poszczególnych etapach rozwoju rodziny są różnorakie i wielowymiarowe. Zależą od indywidualnego rozwoju osobowościowego małżonków (Każmierczak, Plopa, Błazek, 2009) oraz od intensywności i jakości rozwoju religijnego każdego z nich, a także od wspólnej interakcji. O ile każda rodzina jest zawsze indywidualnym układem osób, ich relacji oraz interakcji osób i relacji, o tyle religijność

indywidualna i wspólna małżonków jeszcze bardziej wzmaga zróżnicowanie rodzin między sobą. Niniejsze opracowanie jest próbą odnalezienia tego, co wspólne dla wielu małżonków na różnych etapach ich życia. Tabela 1 przedstawia typologię osiągnięć rozwojowych otrzymywanych dzięki realizowaniu zadań rozwojowych na poszczególnych etapach rozwoju religijnego małżonków.

Tabela 1. Fazy rozwoju rodziny i odpowiadające im osiągnięcia w rozwoju religijnym małżonków (opracowanie własne)

Faza rozwoju rodziny	Osiągnięcia w rozwoju religijnym
Narzeczeństwo	Wzajemne poznanie religijności przez narzeczonego i narzeczoną.
Małżeństwo bez dzieci	Budowanie więzi małżeńskiej jako więzi religijnej.
Małżeństwo z małymi dziećmi	Jasne widzenie zadań rozwoju religijnego wspólnych i indywidualnych w rodzicielstwie realizowanym jako macierzyństwo, ojcostwo, role zawodowe.
Średnia faza małżeńska	Uczestnictwo w życiu rodzinnym, parafialnym i zawodowym jako wyraz zaangażowania religijnego.
Rodzice oddzieleni od dzieci	Religijność indywidualna, rozpoczęcie „nowego cyklu” życia kolejnej rodziny zgodnie z wolą Bożą i decyzją dorosłych dzieci, wspomaganie rozwoju religijnego swoich dorosłych dzieci (rozmowa, świadectwo, modlitwa).
Emerytura i starość małżonków	Nadanie sensu religijnego stanom egzystencjalnym, jak choroby, starość; generacyjny przekaz rozwoju religijnego w relacji z wnukami, przygotowanie religijne do śmierci współmałżonka, przygotowanie religijne do śmierci własnej.

Rozwój religijny małżonków odbywa się także przez zmiany dziejące się pod wpływem zdarzeń ponadnormatywnych. Do takich zdarzeń,

na każdym etapie, należą zdarzenia graniczne, jak przeżycia z pogranicza życia i śmierci. Mogą to być nagłe zachorowania, trudne diagnozy lekarskie, ale także wypadki komunikacyjne i zdarzenia pod wpływem kataklizmów. Trudności w przeżyciu tych zdarzeń mogą wywoływać przeżycia natury religijnej. Małżonkowie mogą doświadczać także przeżyć mistycznych, które otwierają nowe perspektywy w rozwoju religijnym osoby. Także nieoczekiwane wydarzenia życia codziennego, jak: wydarzenia w pracy, zdarzenia polityczne i społeczne, zdarzenia losowe, mogą stać się asumptem do rozwoju religijnego. Oczywiście może się przydarzyć, że te same wydarzenia religijne, które stały się przyczyną rozwoju religijnego w jednej diadzie, w innej staną się przyczyną kryzysu religijnego lub dekonwersji (procesu utraty wiary).

Zagrożenia życia religijnego mogą pojawiać się przez całą strukturę życia małżonków. Najtrudniejsze wydają się niewłaściwie rozwiązane kryzysy religijne; obniżenie jakości życia religijnego może pociągać za sobą brak rozwoju religijnego u drugiego z małżonków. W analizach jakościowych można ustalić zaistnienie takich wydarzeń, ich znaczenie dla rozwoju religijnego danego współmałżonka i małżeństwa, można zapytać, jaki i dlaczego rozwój religijny odbywał się w danym etapie w taki właśnie sposób.

Mogą pojawić się trudności w rozwoju religijnym małżonków dotyczące natury relacyjnej ich związku. Można wyróżnić co najmniej cztery typy relacji religijnych małżonków:

1. Typ I ma miejsce wówczas, gdy jeden z małżonków pragnie dynamicznego rozwoju, a drugi rozwija się wolniej lub wcale (opiera się, stoi w miejscu, nie rozwija się). Małżonkowie często skarżą się na taki nierównomierny co do tempa rozwój. Ten z małżonków, który jest bardziej religijny (zazwyczaj kobiety), często wysuwa żal (zarzut) dotyczący innego, mniejszego zaangażowania religijnego drugiego z małżonków. Pragnienie podobnego uczestniczenia w praktykach i przeżyciach religijnych towarzyszy zwłaszcza tym małżonkom, których współmałżonek nie skłania

do dużego zaangażowania w wierze. Przyspieszenie w tempie rozwoju może wynikać z procesu nawrócenia (Soiński, 2015). Oznacza, to, że czynniki poznawcze lub społeczne procesu religijnego olśnienia i zmiany życia oraz zachowania osoby pod wpływem tej rzeczywistości powodują zmianę i przyspieszenie rozwoju religijnego, a co za tym idzie także wypełniania zadań w rozwoju religijnym jej współpartnera.

2. Typ II. Kolejną trudnością w rozważaniach nad zadaniami rozwojowymi małżonków jest sytuacja, gdy jedno z małżonków traci wiarę. Literatura przedmiotu używa tu terminu nie utrata wiary, lecz *proces dekonwersji* (Nowosielski, Bartczuk, 2015; 2017). Utrata przez współmałżonka wiary jest bardzo dużym doświadczeniem dla drugiej osoby. Doświadcza ona także wielu trudności i jest to dla jej własnego rozwoju religijnego duży kłopot w rozwiązaniu kryzysu religijnego.

3. Kolejną trudnością jest wydarzenie, kiedy w rozwoju religijnym lub w samej religijności jednego z małżonków pojawia się duży obszar niespójności. Możemy mówić, że czyjaś religijność jest niespójna, kiedy wiele z aspektów religijnych nie współgra, nie jest zharmonizowane (Chaim, 1981). Gdy czyjaś religijność jest niespójna, emocjonalność może brać przewagę nad decyzjami lub religijność danej osoby jest nadmiernie zintelektualizowana.

4. Kolejnym aspektem jest brak harmonii między małżonkami w zakresie dojrzałości religijnej. Niedojrzałość religijna (infantylna, zatrzymana na wcześniejszym niżby wskazywał wiek osoby etapie) jest często źródłem cierpień i utrudnień w życiu małżeńskim.

Samo zagadnienie różnic płciowych między małżonkami w realizowaniu zadań rozwoju religijnego w biegu małżeństwa wymaga wielu nowych badań empirycznych. Uzupełni to proponowaną strukturę koncepcji zadań rozwojowych małżonków na różnym etapie życia.

Bibliografia

- Braun-Gałkowska M. (1985). *Miłość aktywna*. Warszawa.
- Braun-Gałkowska M. (1992). *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin.
- Braun-Gałkowska M. (2009). *Zaprosili także Jezusa. Katechezy przedmałżeńskie*. Lublin.
- Brzezińska A. (2000). *Modele i strategie zmiany rozwojowej*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, Gdańsk.
- Chaim W. (1991). *Psychologiczna analiza religijności niespójnej*. Lublin.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (2005). *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa.
- Grom B. (2009). *Psychologia religii*. Kraków.
- Haley J. (1973). *Uncommon Therapy*. New York.
- Havighurst R. J. (1981). *Developmental Tasks and Education*. New York.
- Neugarten B. L. (1996). *The Meanings of Age: selected papers of Bernice L. Neugarten*. Chicago.
- Neugarten B. L. (1986). *Our Aging Society: paradox and promise*. New York.
- Kaźmierczak M., Płopa M., Błażek M. (2009). *Rola więzi rodzinnych w rozwijaniu empatii*. W: *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, red. T. Rostowska, s. 216–235. Warszawa.
- Kostrubiec B. (2008). *Wartość psychoprophylaktyczna instytucji narzeczeństwa*. W: *(Roz)czarowanie? Miłość i związki uczuciowe we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, s. 132–143. Toruń.
- Kostrubiec-Wojtachnio B. (2012). *Problematyka badania fenomenu pojęć i relacji w religii za pomocą rysunku projekcyjnego*. W: *Rysunek projekcyjny w badaniach nad rodziną i wychowaniem*, red. B. Kostrubiec-Wojtachnio, E. Trubiłowicz, s. 161–177. Lublin.
- Kornas-Biela D. (2002). *Wokół początku życia ludzkiego*. Warszawa.
- Kornas-Biela D. (1991). *Z zagadnień psychologii prokreacyjnej*. W: *W imieniu dziecka poczętego*, red. J. W. Gałkowski, J. Gula, s. 25–51. Rzym–Lublin.

- Król J. (1999). *Psychologiczne aspekty badania fenomenu religii*. Opole.
- Król J. (2004). *Psychologiczne koncepcje doświadczenia religijnego*, „Roczniki Psychologiczne” 7, s. 5–21.
- Muchelli R. (1980). *Z psychologii i psychopatologii miłości*, „Novum” 6, s. 1–60.
- Nowosielski M., Bartczuk R. (2015). *Religijność w procesie przemian – koncepcja dekonwersji H. Streiba*. „Studia Psychologica” 15 (2), s. 5–23.
- Nowosielski M., Bartczuk R. (2017). *Analiza strukturalna procesów dekonwersji w okresie dojrzewania – konstrukcja skali dekonwersji adolescentów*. „Roczniki Psychologiczne” 20, 1, s. 143–165.
- Oleś P. (1992). *Metoda konfrontacji ze sobą Huberta J. M. Hermansa*. Warszawa.
- Oleś P. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa.
- Ostoja-Zawadzka K. (1999). *Cykl życia rodzinnego*. W: *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, red. B. de Barbaro, s. 18–30. Kraków.
- Pargament K. I., Exline J. J., Jones J. W. (eds.) (2013). *APA Handbook of Psychology, Religion, and Spirituality*, vol. I: *Context, Theory, Research*. Washington.
- Piątek M. (2008). *Płeć a rozwój religijności*. Tarnobrzeg.
- Pietrasieński Z. (1990). *Rozwój człowieka dorosłego*. Warszawa.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M. (1996). *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa.
- Rostowski J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa*. Warszawa.
- Rydz E. (2014). *Religijność/duchowość rodziny*. W: *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, s. 203–219). Warszawa.
- Rydz E. (2012). *Tendencje rozwojowe młodych dorosłych*. Lublin.
- Ryś M. (1993). *Psychologia małżeństwa. Zarys problematyki*. Warszawa.
- Satir V. (1998). *Rodzina. Tu powstaje człowiek*. Gdańsk.
- Soiński J. B. (2015). *Funkcjonowanie psychospołeczne a nawrócenie religijne*. „Fides et Ratio” 2 (22), s. 54–79.
- Studen S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa.
- Tatała M. (2008). *Odbiór symboli religijnych przez młodzież*. Lublin.
- Trempała J. (2000). *Modele rozwoju psychicznego. Czas i zmiana*. Bydgoszcz.

- Tryjarska B. (red.) (2010). *Bliskość w rodzinie*. Warszawa.
- Uchnast Z. (2002). *Doświadczenie osobowe: przedmiot jakościowej analizy personalistycznej*. „Roczniki Psychologiczne” 5, s. 5–25.
- Walesa C. (2003). *Wyjaśnianie religijności człowieka (analiza psychologiczna)*. W: *Studia z psychologii w KUL*, t. 11, red. P. Francuz, P. Oleś, W. Otrębski, s. 21–38.
- Walesa, C. (2005). *Rozwój religijności człowieka*, t. 1: *Dziecko*. Lublin.
- Walesa C. (2008). *Rozwój religijności młodzieży*. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 12, s. 1423–1429. Lublin.
- Walesa C. (2012). *Antycypacja własnej religijności u młodzieży (rozwojowe badania osób w wieku od 12 do 24 lat)*. „Horyzonty Psychologii” 2, s. 25–55.
- Zdybicka Z. J. (1993). *Człowiek i religia*. Lublin.